

MARTINE VAN DER WIELEN-DE GOEDE

**GERRIT VAN DER WIELEN
(1767-1858)
STADSARCHITECT VAN LEEUWARDEN**

Hilversum (Verloren) 2021, 264 pp., ill. in zwart-wit en kleur, ISBN 978 90 8704 901, € 29,00

In de BONAS-reeks verscheen onlangs een monografie over de Leeuwarder stadsarchitect Gerrit van der Wielen (1767-1858). Het is geschreven door Martine van de Wielen-de Goede, een ver familielid. Zijn carrière had een zekere maatschappelijke glans, die spreekt uit het aan het einde ervan gemaakte portret van hem als architect, waarmee het boek opent. Van der Wielens loopbaan was nauw verbonden met de ontwikkelingsgang van de Leeuwarder notabelenelite in de decennia rond 1800. Of om het nog preciezer te zeggen: met verschuivingen binnen die elite. De heren die Van der Wielen aan zijn functie van stadsarchitect hielpen hadden er, evenals hijzelf, gematigd patriotse ideeën op na gehouden. Als *homines novi*, de nieuwe rijken van hun tijd, hadden zij kans gezien in de jaren na de val van het radicaal patriotse bewind in Leeuwarden in de zomer van 1798 steeds sterker hun stempel te drukken op het stadsbestuur. En laat nu de persoon die bij uitstek deze Leeuwarder (en tevens regionaal-Friese) notabelenelite vertegenwoordigde, de doopsgezinde grond- en huizenspeculant en vrijmetselaar Pieter Cats (1763-1832), juist degene zijn geweest die Van der Wielen van het begin af aan hielp opdrachten te verkrijgen. Zo schakelde Cats de (toen nog) timmerbaas Van der Wielen in voor de bouw van het grootste grachtenpand in Leeuwarden. Dat verrees in de jaren 1806-1810 aan de Nieuwestad (thans nr. 49), nadat enkele kleinere huizen op die plek waren afgebroken. Als voorbeeld hadden panden aan de Amsterdamse Herengracht gediend (waaronder het Staetshuys, Herengracht 460), hoewel het huis in Leeuwarden strakker en soberder was uitgevoerd. Cats contracteerde de Amsterdamse timmerbaas Jan Maaskamp en steenhouwer Jean Guillot. Of de eerste echt de ontwerper van het imposante huis was staat niet vast, er is namelijk geen ontwerp bewaard gebleven. Zonneklaar blijkt uit Cats' correspondentie dat Van der Wielen een

belangrijke rol speelde bij de bouw (en het interieur) van het huis. Hun samenwerking voor dit project was al begonnen bij de verwerving van het Leeuwarder Stadhoudelijk Hof in 1804 door Cats. Deze wilde aanvankelijk dit voorname huis na een ingrijpende verbouwing zelf betrekken, maar zag daar bij nader inzien van af. Materiaal van het Hof werd nu door Van der Wielen hergebruikt voor het nieuw te bouwen huis. De totale bouw- en inrichtingskosten van Cats' 'Amsterdamse' grachtenpand in Leeuwarden zouden ruim 122.000 gulden bedragen. Al eerder voerde Van der Wielen bouw- en verbouwoopdrachten uit voor familieleden en vrienden van Cats en zijn echtgenote Rinske Heringa. Dat gebeurde allemaal in een neoclassicistische stijl, waarbij huizen de bekende statige voorgevels kregen die pasten bij het zelfbeeld van het toenmalige notabelendom. Vermoedelijk heeft Cats Van der Wielen ook ingeschakeld bij de verbouwing van zijn buitenplaats Oranjestein te Oranjewoud in 1820, temeer omdat Gerrits zoon Jaane van der Wielen de hamei en ander hekwerk voor dit landhuis ontwierp.

Van der Wielen liet geen persoonlijk archief na; van zijn ontwerpen zijn slechts enkele tekeningen bewaard. Wel kon Van der Wielen-de Goede nog veel bestekken raadplegen in het stadsarchief. Op basis van archiefmateriaal in het Historisch Centrum Leeuwarden, enkele familiearchieven (onder andere Cats-Bieruma Oosting), veel literatuur (waaronder de *Stadkundige beschrijving van Leeuwarden* uit 1845 van tijdgenoot en stadsarchivaris Wopke Eekhoff) en menige door digitalisering beschikbaar gekomen bron slaagde de auteur er in een reconstructie te maken van leven en werk van Van der Wielen. Haar studie komt in veel opzichten overeen met de dissertatie van Rita Radetzky over tuinarchitect Lucas Pieters Roodbaard (1782-1851), die eveneens in 2021 verscheen. Dat verwondert niet, want Roodbaard kreeg opdrachten van dezelfde

rijke en soms geleerde heren uit de Leeuwarder elite, die vaak ook zitting hadden in het stadsbestuur. Beide studies bevatten een apart biografisch hoofdstuk, staan stil bij stilistische kenmerken en eindigen met een oevrecatalogus. Een ander gemeenschappelijk punt is de grote aandacht voor kunsthistorische en architectuurhistorische beschrijving. Nog sterker dan bij Radetzky overheerst in deze studie over Van der Wielen het feitelijke gehalte. Analyse en context komen we nagenoeg altijd tegen als feiten en feitjes in de hoofdstukken over Van der Wielens stijl van bouwen, zijn periode als stadsarchitect en de voortzetting van zijn bedrijf door familieleden. Wat meer expliciete aandacht voor de politieke en culturele context waarin Van der Wielen als timmerbaas en stadsarchitect optrad, was hier zeker mogelijk geweest. Van der Wielen-de Goede verwijst (terecht) naar publicaties van Thomas von der Dunk waarin het patriotse bouwen (van zogeheten edele eenvoud) en de architectuur in de jonge eenheidsstaat ('sobere vaderlandslievende empire') centraal staan. Maar juist deze thema's spelen als analytisch kader in haar monografie nauwelijks een rol. Dat neemt niet weg dat zij goede bouwstenen aandraagt die nodig zijn om een meer omvattend en verdiepend inzicht te krijgen in wat zich in Leeuwarden als provinciehoofdstad voordeed aan veranderingen in de publieke ruimte tijdens, grofweg, de eerste helft van de negentiende eeuw. Ook laat zij zien hoe Van der Wielen als architect niet slechts verantwoordelijk was voor ontwerp en supervisie, maar altijd werd betrokken bij de algehele uitvoering van een bouwproject. 'Verbouwingen, reparaties en aanpassingen beheersten Gerrits werk', merkt de auteur treffend op.

Het is zonneklaar dat de architectonische metamorfose die de wat grotere huizen van de Leeuwarder *well-to-do* in de eerste decennia van de negentiende eeuw ondergingen niet losstond van wat zich op dat gebied in Holland afspeelde. Nadat hij in 1808 voor zijn Pruisische vorst leningen had afgesloten bij Amsterdamse bankiers, bezocht de Duitse historicus en diplomaat B.G. Niebuhr in de zomer van dat jaar Leeuwarden. Naast vele traditionele huizen zag hij tot zijn verrassing op de Nieuwestad ook gevels in de nieuwste bouwtrant. Tegen het einde van de achttiende eeuw hadden al deze huizen nog topgevels gehad, maar nu was een flink aantal voorzien van lijstgevels. Opvallend is dat Niebuhr Leeuwarden kwalificeerde als 'eene aanzienlijke en bloeiende stad', zeker niet in verval zoals menige stad in Holland. Ondertussen was Gerrit van der Wielen als zoon van een schoolmeester behoorlijk geklommen op de maatschappelijke ladder. Nadat hij in 1787 vanuit Tietjerk naar Leeuwarden was verhuisd, had de ambitieuze jongeman zich van metselaarsknecht opgewerkt tot timmerbaas. Steeds groter werd Gerrits eigen bouwbedrijf, nadat hij zich had bekwamd als steenhouwer, timmerman en grofsmid.

Daarnaast had hij een kinderrijk gezin te onderhouden en zouden zijn dochters en zonen partners vinden in betere kringen dan waaruit hij en zijn eerste vrouw stamden. In retrospectief was Van der Wielens meesterzet als netwerker geweest de aankoop van een bescheiden huis in de Leeuwarder binnenstad waarachter een voormalige katholieke schuilkerk stond met een grote tuin. In de loop der jaren realiseerde hij op deze plek een gebouwencomplex, inclusief kolfbaan en concertzaal: Zaal Van der Wielen. Hiervan maakten in de loop der tijd veel verenigingen gebruik, van Fysisch College tot het Nut én van herensociëteit tot jaarlijkse redoute, het gemaskerde bal voor de hogere kringen. Niet dat Van der Wielen, hoewel een opvallende stijger in het maatschappelijk leven, zelf nadien werd opgenomen in hogere kringen, maar die maakten op verschillende manieren gebruik van zijn diensten. In dat opzicht was zijn benoeming tot stadsarchitect in 1813 nauwelijks verrassend te noemen. Typerend voor de Leeuwarder en Friese elite was de amalgamering van 'oude' Friese landadel met rijke en voorname burgers van Leeuwarden die zich afspeelde tijdens Van der Wielens sociale klimtocht naar boven. In deze studie komen we deze notabelen tegen als zijn opdrachtgevers voor de bouw en verbouw van de grotere herenhuizen in de stad of landhuizen (buitenplaatsen) op het platteland. Te denken valt aan opdrachten voor de edelman Valerius Lodewijk Vegelin van Claerbergen, waarbij Van der Wielen voor een groot woonhuis op de Nieuwestad (het 'Huis met de Pilaren') in 1815 samenwerkte met J.D. Zocher jr., of voor de rijke oud-burgemeester Bernhardus Buma, bouwheer van buitenplaats Borniastate te Weidum in 1817 met een gevelindeling die sterk lijkt op Leeuwarder stadshuizen die Van der Wielen ontwierp. In het bijzonder het slot-hoofdstuk over toeschrijvingen aan Van der Wielen laat zien hoe notabelen van burgerlijke komaf zich vergenoegden in de landadelijke levensstijl die ze zich met hulp van de stadsarchitect hadden aangemeten.

Hoewel Van der Wielen-de Goede in haar studie op enkele plaatsen melding maakt van het krappe stedelijke budget, onderging Leeuwarden met name na Van der Wielens aanstelling als stadsarchitect in 1813 een gedaanteverwisseling: de stadspoorten werden gesloopt en de vestingwallen geslecht. In plaats daarvan kwamen plantsoenen en wandelpaden. Ook de bestrating en de stadsverlichting werden aangepakt en de stad was rond 1830 veel beter bereikbaar geworden door de aanleg van de rijksstraatweg naar Zwolle. In 1850 publiceerde Eekhoff een boekje over deze modernisering van zijn Leeuwarden. Daarin nam hij ter illustratie twaalf stadsgezichten op. We zien onder meer de veranderde stadsranden, de door Roodbaard in landschappelijke stijl ontworpen Prinsentuin en Stedelijke Begraafplaats en de neoclassicistische gebouwen van de Prins Frederikkazerne en het Paleis van

Justitie, ontworpen door respectievelijk Gerrit van der Wielen en zijn opvolger als stadsarchitect Thomas Romein. Juist deze bouwstijl vertolkte adequaat de combinatie van een groeiend centraal gezag met een zelfbewuste en deftige burgerlijke stadscultuur. Dit was de wereld waarin Gerrit van der Wielen leefde en werkte en waaraan hij zijn bijdrage leverde. Sporen van zijn bouwactiviteiten (gebouwen als de Infirmierie, de sy-

nagoge, Zaal Van der Wielen, het huidige Historisch Centrum Leeuwarden) zijn tot op de dag van vandaag in de binnenstad te zien. Die sporen heeft Van der Wielen-de Goede op een gedegen manier nagetrokken en helder gepresenteerd in een aantal zeer informatieve bijlagen van haar verdienstelijke studie.

YME KUIPER

BAS DE MELKER

METAMORFOSE VAN STAD EN DEVOTIE
ONTSTAAN EN CONJUNCTUUR VAN KERKELIJKE, RELIGIEUZE EN CHARITATIEVE INSTELLINGEN IN AMSTERDAM IN HET LICHT VAN DE STEDELIJKE ONTWIKKELING, 1385-1435

Hilversum (Verloren) 2021, 550 pp., ill. in zwart-wit en kleur, ISBN 978 9 087 04927 0, € 50,00

Het zal niet vaak gebeuren dat een proefschrift bijna twintig jaar nadat het is afgerond alsnog gepubliceerd wordt. In oktober vorig jaar verscheen een handelseditie van de dissertatie die Bas de Melker in 2002 verdedigde aan de Universiteit van Amsterdam. De uitgave van dit boek is om meerdere redenen toe te juichen. In de eerste plaats omdat het een uitstekend onderzoek is, wat overigens destijds al werd onderkend: De Melker promoveerde *cum laude*. Dat zijn onderzoek niet eerder in handelseditie verscheen, had vermoedelijk te maken met tijdgebrek in combinatie met praktische en financiële bezwaren, zo schrijft directeur van de Stichting Middeleeuwse Archieven Amsterdam (SMAA)

Patrick Vlegels in zijn voorwoord. Wel verwerkte De Melker de hoofdlijnen van zijn dissertatie in zijn bijdrage aan het eerste deel van de *Geschiedenis van Amsterdam* (2004), in het hoofdstuk 'Burgers en devotie 1340-1520'. Toen De Melker ongeneeslijk ziek werd, pakte hij zijn onderzoek nog eenmaal op. Vlak voor zijn overlijden op 16 november 2018 richtte hij de SMAA op, met als doel de toegankelijkheid, beschikbaarheid en het gebruik van de middeleeuwse archieven van en over de stad Amsterdam te bevorderen. Dankzij de inspanningen van de stichting kon De Melkers proefschrift postuum alsnog worden gepubliceerd.